

Sõjateoloogia algus Lähis-Idas*

Peeter Espak

Väga raske on paika panna mingit kindlat perioodi Sumeri ajaloos, mil võime juba täie kindlusega rääkida mõistest sõjateoloogia või religioosne sõda. Laialdasi sõjalisi konflikte toimus Lähis-Ida rahvaste ajaloos suure tõenäosusega juba IV aastatuhandel ning enne kirjakunsti teket, ca 3200. aastatel. Arhailise ajastu Mesopotaamia ühiskonna sotsiaalse ülesehituse, usundi, kommete ja ühtlasi ka poliitilise tegevuse kohta saab aimu ainult arheoloogilist informatsiooni analüüsides, mis ei võimalda aga kunagi täie selgusega süüvida sellesse, kuidas muistne inimene päriselt mõelda võis. Võime vaid öelda, et olid olemas väga keeruka ja arenenud valitsemis-süsteemiga linnriigid¹ ja tõenäoliselt ka nende linnriikide liidud. Iga suurema linna ümber oli omakorda peamisele keskusele alluvaid väiksemaid asulaid ja rohkelt põllumaid. Niisutuskanalite süsteemi alalhoidmiseks oli kahtlemata tarvilik riigipoolne koordineeritud juhtimine ja järelevalve. Tuleb pidada tõenäoliseks, et inimeste ja ka riikidevahelisi suhteid reguleerisid juba suuliselt fikseeritud lepingud. Oma riigi kodanikele olid sätestatud riigi poolt töölistele makstavad tasud ning mitmesugused kollektiivsete tööde kohustused. Aga riikide vahel oli kindlasti paika pandud teatavatel üldistel normidel põhinev rahvusvaheline õigus, mis sätestas, kuidas määrata kindlaks riikide ja nende põllumaade piire ning sellegi, kuidas käituda sõja korral. Riikide poliitiliseks ja vaimseks-usuliseks keskuseks oli oma linna

* Artikkel on valminud ETF grandil nr 7712 toel.

¹Mesopotaamia linnade ajaloo kohta vt Gwendolyne Leick. *Mesopotamia. The Invention of the City*. London: Penguin Books, 2001; Petr Charvát. *Ancient Mesopotamia. — Humankind's Long Journey into Civilization*. Prague Oriental Institute, 1993; Petr Charvát. *Mesopotamia before History*. London—New-York: Routledge, 2002.

jumaluse tempel, mille ümber linnaline asula oli algfaasis kasvamist alustanud.²

Võimuhierarhia tipus seisis ametnik-preestrid, kelle ülesandeks oli oma linna jumaluse teenimine. Tõenäoliselt kutsuti juba aastal 3000 eKr sellist preester-ametnikku sumerikeelse nimega en ('isand' või 'preester'). Taoline linna või riigi juhataja elas kaitsejumaluse templis, kus tema ametiruumed kutsuti sõnaga gipar.³ Meessoost peajumalusega linnade en-preestriks oli vähemalt eelajaloolisel perioodil oletatavasti naine, naissoost kaitsejumalustega linnades aga mees. Kuid umbes 2500 eKr, mil hakati esimesi pikemaid ajalootekste koostama, oli riigijuhtimine muutunud juba meeste pärusmaaks, kuigi naissoost preestrinnad säilitasid ühiskonnas endiselt suure mõju.⁴

Linna või riigi päris valitsejaks peeti selle linna kaitsejumalust, kellele omakorda allus preester-valitseja — en või ensi(k), hilisem lugal ehk 'kuningas'.⁵ Neile ametimeestele allus suur preestritest ja kirjatundjatest koosnev bürokraatiaaparaat, mis riiki realselt koos hoidis. Jumaluse ja te-

²Parimaks näiteks Lähis-Ida linna arengust on Eridu (tänapäeval Abu Šahreïn) ja sealne iidne tempel, mis hilisemas Lähis-Ida varases kirjanduses on jumal Enki Abzu templi asukohaks. Eridu templi esimene, kõigest mõneruutmeetriline ruudukujuline hoone pärineb ca 5000. aastast eKr. Iga uuem tempel ehitati vana templi varemetele. Nii konserveeriti ka templi vanemad ehitusfaasid justkui tulevastele arheoloogidele uurimiseks. Selline vanema ehitise peale uue rajamine tekitas ühtlasi kunstliku mäe sarnase moodustise, millest lõpuks kujunes välja hiiglaslik tsikuraat, mille tipus asus ka tempel. Samal ajal kui tempel igas uues ehitusfaasis suuremaks läks, hakkas pühakoja ümber tekkima ka linnaline asula. Kui Eridu esimene tempel võis olla ümbruskonnas põldu harivate ja karja kasvatavate hõimude kultuslikuks kokkusaamiskohaks, kuhu tuldi religioosseid tseremooniaid läbi viima, siis aegamööda hakkasid inimesed selle templi läheduses paikselt elama. Elu linnalises asulas tekitas aga paratamatult inimeste spetsialiseerumise ning ajapikku arenes kõikvõimalike ametite ja sotsiaalsete kihtide hierarhia. Eridu linna ja väljakaevamiste kohta vt Fuad Safar, Mohammad Ali Mustafa, Seton Lloyd. Eridu. Baghdad: Ministry of Culture and Information, 1981.

³Piotr Steinkeller. On Rulers, Priests and Sacred Marriage: Tracing the Evolution of Early Sumerian Kingship. — Kazuko Watanabe (Ed.). Priests and Officials in the Ancient Near East. Papers of the Second Colloquium on the Ancient Near East — The City and its Life, held at the Middle Eastern Culture Center in Japan (Mitaka, Tokyo), March 22–24, 1996. Heidelberg: C. Winter, lk 104–113.

⁴Akkadi kuningas Sargoni (2334–2279) tütre, preestrinna En-hedu-Ana kohta vt Vladimir Sazonov. Printsess En-hedu-Ana: Kuujumala abikaasa ja esimene luuletaja? — Akadeemia, 2010, nr 4, lk 659–670.

⁵Vladimir Sazonov. Sumeri varajane kuningavõim 28.–24. sajandil eKr. — Akadeemia, 2007, nr 9, lk 2001–2031. Peeter Espak, Vladimir Sazonov. Idamaise despotism lätted: Kuningavõim muistses Sumeris ja Akkadis. — Horisont, 2005, nr 5, lk 34–40.

ma perekonda kuuluvate teiste jumalate teenimine aga toimis ka seeläbi, et templi ja seal elava jumalakuju heaoluks oli vaja tagada kogu rahva ja riigi hea käekäik. Samamoodi nagu oli vaja hoolitseda templis elava jumalakuju igapäevase vee ja leiva eest, tuli tagada ka kogukonna söök ja jook. Ühiskonnakorralduse olemust, mille üheks peamiseks eesmärgiks oli nii oma kogukonna kui ka jumaluste eest hoolt kanda, näitab ka Sumeri valitsejate kasutatud tiitel sipad-zi, mis tõlkes tähendab ‘tõeline/õiglane karjane’.⁶

Ka riikidevahelisi suhted kujutati ette nende riikide jumaluste omavaheliste suhetena. Kui toimus kahe linna liitumine üheks suuremaks riigiks, siis inkorporeeriti selle kahe riigi jumalused ühtsesse panteoni. See võis toimuda näiteks tseremoonia abil, kui meessoost jumalus abiellus teise riigi tähtsa naissoost jumalusega. Samuti võidi hakata pidama ühe riigi jumalust teise riigi jumaluse pojaks, vennaks või õeks. Sel moel kujunesid ühes riigis erinevate jumaluste ja preesterkondade kompleksed suhted, mis kõik kajastusid selle riigi ametlikus teoloogias. III aastatuhande alguseks oli Mesopotaamias juba tekkinud kümneid iseseisvaid riiklikke moodustisi, mis olid omavahel tihedates sidemetes. Seetõttu muutus üha keerukamaks ka Sumeri panteon — iga riigi jumaluste hulka sattus üha enam naaberriikide jumalusi,⁷ mis viis lõpuks kanoonilise Sumeri panteoni tekkeni. Algsetest linnriikide hüvangut taganud eriilmelistest viljakusjumalustest said hiljem juba iseseisvate funktsioonidega jumalad tsentraliseeritud Akkadi ja Uus-Sumeri impeeriumide jaoks.

Kirjalike allikate puudumise tõttu ei ole võimalik öelda, millal võisid Mesopotaamias toimuda esimesed suuremad sõjalised konfliktid. On tõenäoline, et sõdu nii üksteisega rivaalitsevate piirkondade kui ka kõikvõimalike rändrahvastega peeti juba kõige varasemate asulate tekkimise ajal

⁶Tiitel (õiglane, hea, tõeline) “karjane” kandub ka Vanasse ja Uude Testamenti. Nii valitsejat kui ka jumalat ennast nimetatakse Vanas Testamendis tihti oma rahva karjaseks (2 Sm 5, 2; Js 40, 1; Hs 34,12; Hs 37, 24; jne). Uues Testamendis on aga hea karjase teema eriti esil Johannese evangeeliumis, kus Jeesus ütleb (10, 11): “Mina olen tõeline/hea karjane (ὁ ποιμὴν ὁ καλός). Hea karjane annab oma elu karja eest”.

⁷Lagaši riigi näitel on sellist protsessi iseloomustanud Gebhard J. Selz. The Development of Pantheon in Lagaš. — Acta Sumerologica Japonensia (=ASJ) 12, 1990, lk 111–142. Lagaši riigi pealinn oli Girsu, mille kaitsejumaluseks oli kogu riigi peajumalus Ningirsu. Tõenäoliselt sai aga riik alguse Lagaši linnast, mis asub Girsust ca 20 kilomeetri kaugusel. Sealseks iidseks peajumalannaks oli Gatumdu. Lagaši riigi tähtsuselt kolmandaks linnaks oli Nigin (NINA), kus oli peajumalannaks viljakuse, kalade ja lindude jumalanna Nanše. Nende linnade üheks riigiks liitumisel ühendati ka panteonid ja eri panteoni jumalaid hakati käsitama ühe perekonnana.

ca 5000 eKr. Linnriikide üha kasvades hakkasid aga konfliktid toimuma juba eraldiseisvate Sumeri linnriikide vahel. Üks tähtsamaid Sumeri linnu Uruk on linnamüüri (ca 9 km pikk ja 15 m kõrge) saanud umbkaudu aastaks 3000. Sedavõrd massiivse kindlustuse ehitamine näitab, et linn pidi olema tõsisel sõjalisel ohus ja tõenäoliselt arvestas ka võimalusega, et tuleb üle elada vaenlaste kestvam sissepiiramine. Suurte kaitseehitiste rajamine märgitseb nii organiseeritud kaitsesüsteemi kui ka tegevarmee olemasolu Sumeris juba enne kirja teket IV at eKr. Esimesed kirjalikud sõjakroonikad pärinevad aga alles ca 26.–25. sajandist eKr, mil leidis aset esimene inimkonna ajaloos kirjalikult dokumenteeritud pikk sõda Lagaši ja Umma riigi vahel.⁸

Lagaši kuningas Ur-Nanše

Ur-Nanše valitsemisajast (ca 2520) on meie ajani säilinud üle viiekümne raidkirja. Põhiliselt on neis juttu templitest, mis Ur-Nanše oma Lagaši riigis austatud jumalustele ehitas. Ur-Nanše ise tituleerib ennast kui ur-^dnanše / lugal / lagaš: “Ur-Nanše, Lagaši kuningas”.⁹ Ühel steelil on Ur-Nanšet aga nimetatud ka Lagaši ensi(k)’s (linnaalitseja), mis võib olla tõenduseks, et ta lasi ennast kuningana (lugal) tituleerida alles siis, kui oli oma võimu piisavalt kindlustanud ja võib-olla ka pidanud hulga edukaid sõdu. Samal steelil on kirjas ka tema naise nimi Men-bára-abzu.¹⁰ Oma isa kutsub ta kõikidel raidkirjadel nimega Gu-NI.DU, ent Gu-NI.DU tegevuse kohta puuduvad igasugused andmed. Tõenäoliselt võis olla tegu eelmise linnavalitseja või preestriga, kellelt Ur-Nanše ka seaduslikult oma ameti päris, kuigi selleski ei saa kindel olla. Kuna varasemate tähtsamate valitsejate kohta andmed puuduvad, võib Ur-Nanšet täie õigusega nimetada

⁸Käsitlust varasema Lähis-Ida sõjaajaloo kohta vt William J. Hamblin. *Warfare in the Ancient Near East to 1600 BC: Holy Warriors at the Dawn of History*. New-York: Routledge, 2006. Varadünastilise ajastu kohta vt lk 35–72.

⁹Urn. 1: 1–3. Sumeri kuninglike raidkirjade tekstid: Douglas R. Frayne. *Presargonic Period (2700–2350 BC)*. — *Royal Inscriptions of Mesopotamia: Early Periods 1 (=RIME 1)*. Toronto—Buffalo—London: University of Toronto Press, 2008; Horst Steible. *Die Altsumerischen Bau- und Weihinschriften*. — *Freiburger Altorientalische Studien 5/I (=FAOS)*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1982, I osa.

¹⁰Urn. 6a. Teofoorne element Abzu (Jumal Enki maa-alune võimupiirkond) Ur-Nanše naise nimes on igati kooskõlas ka Lagaši panteoniga, kus Enkit peeti jumalanna Nanše isaks. Ur-Nanše enda nimi on aga tõlkes “Nanše teener”. Kuid huvitav on see, et Enki tütar Nanšet peeti Lagaši riigis Ningirsu vennaks, Ningirsut ennast hoopiski jumal Enlili pojaks.

Lagaši esimese dünastia rajajaks. Ur-Nanše ajast säilinud pühendustahvilil kujutatakse teda koos järeltulijate ja teenijatega. Järgnev illustratsioon kujutab üleval paremal pool ja vasakul alumises osas suurimana Ur-Nanšet.

Ur-Nanše pühendustahvel (Louvre).

Pea peal ehitusmaterjalidega korvi kandva¹¹ Ur-Nanše juures olev tekst mainib muu hulgas, et kuningas lasi ehitada templid Lagaši riigi tähtsaimatele jumalustele Ningirsule ja Nanšele. Kuningat esitatakse kui oma riigi templite kaitsjat ja ülesehitajat — jumaluste teenrit, mis oligi Sumeri valitseja üks peamisi eesmärke. Ur-Nanše ees teisena seisva inimkuju peal on kirjas, et tegu on tema poja Akurgaliga, kellest saab hiljem ka troonipärija. Seisva ja telliskivikorvi pea peal kandva Ur-Nanše kujutise juures olev tekst (Urn. 2) on järgmine:

ur- ^d nanše	Ur-Nanše,
lugal-lagaš	Lagaši kuningas,
dumu gu-NI.DU	Gu-NI.DU poeg,
dumu gur-sar	Gursari (linnast pärit?),

¹¹Kuningas kandmas telliskivikorvi on üks peamisi viise valitseja kujutamiseks sumeri kunstis. Nii rõhutati valitseja rolli templite, avalike hoonete ja kanalite rajamisel.

é- ^d nin-gír-su	Ningirsu templi
mu-dù	ehitas.
Abzu-bàn-da	Väikese Abzu templi
mu-dù	ehitas.
é- ^d nanše	Nanše templi
mu-dù	ehitas.

Ur-Nanše taga seisev inimese nimi on Anita. Oletatavasti on tegu on Ur-Nanse teenriga. Tema ees seisvate inimeste nimed on järgmised:

1) áb-da / dumu	Abda, (oletatavasti) tütar ¹²
2) a-kur-gal / dumu	Akurgal, poeg
3) lugal-ezen / dumu	Lugalezen, poeg
4) á-ni-kur-ra / dumu	Anikurra, poeg
5) mu-kur-mùš-ta / dumu	Mukurmušta, poeg

Alumise, istuva Ur-Nanše kujutise juures on tekst, kus väidetakse, et Ur-Nanše lasi välismaalt Dilmunist (tänapäevane Bahrein) tuua laevadega puidulaste¹³ — väärtuslikku toormaterjali, mida Mesopotaamias endas ei leidunud:

ur- ^d nanše	Ur-Nanše
lugal	kuningas
lagaš	Lagaši.
má-dilmun	Dilmuni laevu
kur-ta	võõramaalt
gú-geš mu-gál	puidulaste tuua lasi.

¹²Horst Steible. Die Altsumerischen Bau- und Weihinschriften: — FAOS 5/II, 1982, II osa, lk 4. Autor oletab, et Ur-Nanše ees olev suuremat kasvu kuju võiks olla kuninga tütar, kuid ei saa ka välistada, et tegu on vanema pojaga või siis hoopis naisega, sest sumeri keeles võib dumu tähistada nii poega kui tütart.

¹³Dilmunist puidu toomist mainib Ur-Nanše oma mitmetes raidkirjades, mis näitab, et kaubavahetussidemed olid tema poliitilise võimu üheks tähtsamaks aspektiks: Urn. 5: b II 5–6; Urn. 17: V 3–5; Urn. 20: IV 1–3; Urn. 22: 16–18; Urn. 23: 16–18; Urn. 25: 1–3. Mesopotaamia väliskontaktide kohta vt Marc van de Mieroop. In Search of Prestige: Foreign Contacts and the Rise of an Elite in Early Dynastic Babylonia. — Essays on the Ancient Near East and Egypt in Honour of Donald P. Hansen. Ed. Erica Ehrenberg. Ann Arbor: Eisenbrauns, 2002, lk 125–137. Hilisema Akkadi (24. saj eKr) dünastia kaubandussidemete kohta eesti keeles vt Peeter Espak. Induse oru tsivilisatsioon ja aarjalased: Võrdlevaid märkusi. — Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat 2008. Tartu: Eesti Akadeemiline Orientaalselts, 2009, lk 130–132.

Ur-Nanše selja taga on veini- või õllepeekrit hoidev teener või adjutant, kelle nimeks on Sagdingirtuku. Ur-Nanše ees seisvad inimesed on järgmised:

- 1) ba-lul / muš-lah₅-gal Balul, peamine (suur) maotaltsutaja (preester?)
- 2) a-nun-pà / dumu Anunpa, poeg
- 3) men-u₄-sù / dumu Menu, poeg
- 4) ad-da-tur / dumu Addatur, poeg

Tahvli valmimise ajaks ei ole ilmselt veel Akurgali edasine saatus otsustatud ning ta seisab oma isa ees alles teisena, oletatava õe või siis vanema venna selja taga. Lisaks on tahvlil veel mitu tema venda, kellest Akurgal on kasvult lühim. Suuremas osas Ur-Nanše raidkirjadel on aga kõige rohkem kajastatud templite ja jumalakujude püstitamist. Enim ehitatakse neid just Lagaši tähtsaimatele jumalustele Nanšele ja Ningirsule, kuid ka paljudele teistele kohaliku jumalateperekonna liikmetele, nagu näiteks Nin-MAR.KI või Lugaluru. Ur-Nanšet mainitakse mitmeid kordi muuseas ka Lagaši linna müüride ehitajana,¹⁴ tihti omistatakse talle niisutuskanalite rajaja roll.¹⁵

Ur-Nanše sõjakäikudest annab tunnistust vaid üks säilinud tekst, kus on mainitud, et Lagaši inimesed olid kistud sõtta Uri ja Umma linnadega. Sõja põhjuste ja täpsema kulgemise kohta ei ole kirjas midagi. Kuid tekst (Urn. 6b)¹⁶ annab selgesõnaliselt teada, et “Lagaši mees võitis relvaga Uri linna meest” ja “Lagaši mees võitis relvaga Umma linna meest”:

Rs I	1	[ur- ^d nanše (?)]	Ur-Nanše (?)
		[lugal / lú (?)]	kuningas/mees (?)
		lagaš (NU ₁₁ .BUR.LA)	Lagaši,
		lú urí (ŠEŠ.AB)	Uri mehe vastu,
		lú umma ^{ki} (^{geš} KÚŠU ^{ki})	Umma (Giša) mehe vastu
		mè (ME + LAK 526)	sõtta/lahingusse
		e-šè-DU	läks.
		lú-lagaš	Lagaši mees
II	1	lú-urí	Uri meest
		GÍN.ŠÈ m[u]- ^r sè ^r	võitis
		mu-[dab ₅]	ja vangis võttis.

¹⁴Urn. 17: IV 5–6; Urn. 20: IV 4–5; Urn. 6b: V 8–9.

¹⁵Näiteks Urn. 9: III 7–V 4; Urn. 12: III 2–4; Urn. 20: V 3–5; Urn. 6b: VI 1–2.

¹⁶Tekst pärineb Ur-Nanše purunenud steelitükilt, mida oli kasutatud ehitusmaterjalina ühe maja sissekäigu tarbeks. Vt Vaughn E. Crawford. Inscriptions from Lagash: Season Four, 1975–1976. — Journal of Cuneiform Studies (=JCS) 29, 1977, lk 189–222.

		ens[í]-má-gur ₈	Ensimaguri (= admiral) ¹⁷
	5	mu-dab ₅	vangi võttis.
		ama-bára-si	Amabarasi,
		kišib-gál	Kišibgali (pitsatikandja),
		nu-bànda ^{da}	ülevaatajad / kaptenid ¹⁸
III	1	mu-dab ₅	võttis vangi.
		pap-ur-sag	Papursagi,
		dumu-Ú.Ú.Ú	U-u-u ¹⁹ poja
		[mu-dab ₅]	[võttis vangi].
	5	[...]	[?]
		[nu-bàn]da	[ülevaatajad / kapte]nid
		mu-dab ₅	võttis vangi.
		SAHAR.DU ₆ .TAG ₄	Hauakünkad
		m[u]-dub	kuhjas kokku.
	10	lú-umma ^{ki}	Umma mehe
		GÍN.ŠÈ mu-sè	alistas.
IV	1	lú-pà	Lupa,
		bìl-la-la	Bilala,
		nu-bànda ^{da}	ülevaatajad / kaptenid,
		mu-dab ₅	võttis vangi.
	5	pa-bìl-gal-tuku	Pabilgaltuku,
		[e]nsí	linnaalitseja (ensi)
		[u]mma ^{ki}	Umma (linna)
		mu-dab ₅	võttis vangi.
		ur-pú-sag	Urpusagi
	10	nu-bànda	ülevaataja / kapteni
		mu-dab ₅	võttis vangi.
V	1	hur-šag-šè-máh	Hursagšemahi

¹⁷Sumeri keeles tähendab magur laeva, ensi on aga linnavalitseja tiitel. Seega võib tekst viidata sellele, et Ur-Nanše vangistas vastasjõudude laevastiku ülema, tänapäevases mõttes admiral.

¹⁸Nubanda näol on ilmselt tegemist ohvitseride või tähtsamate isikutega, kes vangi langesisid. Sama nimetus kordub ka Umma alistamise kirjelduses.

¹⁹Kolm "u'd" antud isiku nimes tunduvad viitavat mingisugusele pilkenimele. Võib-olla oli tegemist näiteks mingi Uri riigi juhtkonda kuulunud ja vihatud isikuga, kellele säärane hüüdnimi anti ja kelle poeg vangi langes.

	dam-gàr-gal	suurkaupmehe (kaupmeeste ülemuse) ²⁰
	mu-dab ₅	võttis vangi.
	SAHAR.DU ₆ .TAG ₄	Hauakünkad
	m[u]-dub	kuhjas kokku
VI	lú-umma ^{ki}	Umma mehe (jaoks?).

Tegu on esimese tekstiga Lähis-Idast, kus on antud pikem ülevaade tähtsast ajaloosündmusest. Kõik varasemad raidkirjad olid üksnes mõnerealised ülestähendused mõne templi püstitamisest või mainisid sarnaselt eespool käsitletud Ur-Nanše perekonda kujutanud tahvliga vaid paari eraelulist seika. Urn. 6b teksti järgi sai surma või langes vangi ka Umma ensi Pabilgaltuku. Pikas nimekirjas on loetletud vangi langenud vaenlaste tähtsamaid ametnikke ja ohvitseri. Iseäranis huvitav on aga suurkaupmees Hursagšemahi äramärkimine, sest kaupmehed tavaliselt ametlikes riiklikes raidkirjades ega kirjandusteoste tegelastena ei figureerinud. Ur-Nanše kirjeldab ka hauaküngaste rajamist. Tõenäoliselt on sellega mõeldud nii enda kui vaenlase langenud sõdurite matmist. Antud raidkirja puhul on erandlik see, et tekst kirjeldab sõda täiesti maises plaanis. Tegu on kahe linna inimeste (sumeri keeles: lú) omavahelise konfliktiga, mitte aga jumalate suunatud ja õigustatud sõjaga. Nagu artiklis eelnevalt mainitud, on jumalate nimed teksti selles osas, kus kirjeldatakse templite rajamist, mitte aga sõjakäiku. Siinkohal tekibki mulje, et selline nähtus nagu sõjateoloogia või siis “püha sõda” ei olnud Sumeris aastaks 2500 veel täiel määral välja kujunenud. Jumalusi peeti oletatavasti esmajoones oma rahva heaolu ja viljakuse tagajaks. Kindlasti küsisid preestrid sõjapidamise kohta nõu mitmesuguste rituaalide käigus ka jumalatel nende templites ja kahtlemata oli teoloogias kasutusel ka jumaliku õigluse või siis heakskiidu mõiste. Vähemalt antud teksti analüüsid näib, et lahingute otsestele tulemustele jumalad kaasa ei aidanud. Kuid ühele tekstile tuginedes ei saa teha liialt kaugele ulatuvaid järeldusi. III at keskpaiga inimeste mõttemaailmast arusaamiseks oleks vaja ajaloolisi kirjalikke tekste märgatavalt rohkem, kui neid praegu olemas on. Kuna nii Umma kui Uri riigi sõjakäigukroonikaid pole leitud, ei saa sugugi kindel olla, et Ur-Nanše oli oma sõdades just nii edukas, kui tekst kirjeldab. Kuninglikud raidkirjad polnud erapooletud kroonikad, vaid esmajoones pro-

²⁰ dam-gàr on sumeri keeles ‘kaupmees’ ja gal ‘suur’. Seega oli tegu Umma linna väga jõuka ärimehena, kes oli väärt kuninglikus raidkirjas riigi eliidi ja ohvitseride kõrval äramainimist.

pagandistliku sisuga, mõeldud valitseja vägevuse ülistamiseks oma rahva ja alluvate silmis.

Sumeri tekstides on Ur-Nanšet veel mainitud ühes jumalanna Nanšele pühendatud hümnis, mis võib olla koostatud millalgi Gudea valitsusajal, mitusada aastat pärast Ur-Nanše surma. Tekstist selgub, et Ur-Nanše sai kuningavõimu jumalanna Nanše käest:

ur-^dnanše en ki-ága lagaš^{ki} bára-ge mu-da-ab-si / sipa-ra gidri-maḥ mu-na-an-sum.²¹

Ur-Nanše, armastatud Lagaši isanda, asetab ta (Nanše) troonile / karjusele suure skeptri andis.

Tekstis nimetatakse Ur-Nanšet Lagaši en'iks, mis ei ole kooskõlas tema valitsusajast pärinevate raidkirjadega, kus teda on peaaegu alati nimetatud lugal'iks — 'kuningas'. Hilisemates tekstides on Ur-Nanšest veel juttu Lagaši kuninglikus kroonikas, mis on kirja pandud sumeri keeles, kuid oletatavasti hilisemal ajastul, siis kui Ur-Nanšest oli saanud juba müütiline ammuste aegade kuningas ja autentseid ajalooallikaid tema kohta enam täpselt ei tuntud. Sellest tekstist ilmneb, et Ur-Nanše ehitas É-Sisara templi ja ka Nigini linna,²² mis oli Lagaši riigi territooriumil tähtsusest kolmas linn. Ur-Nanše võimu kestuseks on antud aga 1080 aastat. Tema poja ja järgmise valitsejana loetleb tekst Anetumi-nimelist valitsejat (rida 157): an-né-túm dumu ur-^dnanše-ke₄. Seega on kroonikatekst pigem mütoloogilise sisuga ning ajalooallikana seda kasutada ei saa. Ur-Nanše valitsusajast pärinevate autentsete tekstide järgi on järgmiseks valitsejaks tema poeg Akurgal.

Akurgal

On üsna kindel, et Akurgal ei olnud vana mees, kui ta tõusis Lagaši troonile. Selle kohta annab tunnistust kas või asjaolu, et pärast tema poja Eanatumi üpriski pikka valitsemisaega tuleb võimule Akurgali teine poeg Enanatum I.²³ Nii Eanatumi kui Enanatum I ajast on pärit mitmeid kirjalikke allikaid, mis jutustavad muuhulgas pikkadest sõjakäikudest. Võttes arvesse

²¹Nanše A: 35–36: Wolfgang Heimpel. The Nanshe Hymn. — JCS 33, 1981, lk 67 ja 103.

²²Read 153–156: The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature (=ETCSL) 2.1.2. Edmond Sollberger. The Rulers of Lagaš. — JCS 21, 1967, lk 279–291.

²³Enanatum I kutsab ennast raidkirjades dumu a-kur-gal: "Akurgali poeg".

sedas, et Akurgali enda valitsusajast on säilinud kõigest üksikud raidkirja-fragmendid, peab oletama, et Akurgal suri üsna noorelt, kõigest mõni aasta pärast võimuletulekut. Suurem osa tekste, mis mainivad Akurgali, pärinevadki kas tema isa Ur-Nanše ajast või siis poegade Eanatumi ja Enanatum I raidkirjadelt. On ainult üks pikem tekst (Akg. 1), mis Akurgali tegemisi kirjeldab, ja seegi on kõigest kaheksarealine. Akurgali nimetatakse selles tekstis Lagaši linnavalitsejaks (ensi) ja kuningas (lugal) Ur-Nanše pojaks. Võib-olla kajastub siin asjaolu, et lugal'iks nimetati valitsejat eeldusel, et ta oli ka sõjavägede juhataja või olnud edukas lahingutes:

[^d n]in-gír-su	Ningirsule
^r a-kur ^r -gal	Akurgal
é[n]sí	linnavalitseja (ensi)
[la]gaš ^[ki]	Lagaši
du[m]u ur- ^r d ^r nanše	Ur-Nanše poeg
l[ugal-la]gaš ^[ki]	Lagaši kuninga
[an]-ta-sur	Antasurra templi
[m]u-dù	ehitas

Akurgali poja ja troonipärija Eanatumi kuulus tekst tema võidusteelil (Ean. 1: tänapäevase nimetusega “Raisakotkaste steel”²⁴) võib anda vihje selle kohta, mis juhtus Akurgaliga enne tema surma. Teksti algus on fragmentaarne ning suuremas osas hävinud. Kuid Akurgali mainitakse seal kui Lagaši lugal'it ning seoses rünnakuga naaberriigist Ummast. Konflikt on aset leidnud Umma ja Lagaši piirialadel oleva Guedina põllumaade pärast ning näib, et Akurgal on jäänud konfliktis kaotajaks. Teksti algus on kahjuks hävinud ning ka esimesed säilinud read on fragmentaarsed. Siiski on aru saada, et Umma riik on asunud Lagašiga konflikti ning oletatavasti saavutanud võidu, sest öeldud on, et Umma:

	(<i>tekst hävinud</i>)	
II	lù umma ^{ki}	Umma mees (juht?)
25	šu-ur ₆ -rá	halvasti (=šúr)
	e-ma-da-du ₁₁	käitus temaga.
	lagaš ^{ki}	Lagašit —
	gaba-bé	tema piirid (rinna)
	šu e-ma-ús	tõukas lahti.
30	a-kur-gal	Akurgal,

²⁴Steeli nimetus tuleneb sellest, et seal on ühe elemendina kujutatud raisakotkaid, kes tapetud vaenlase sõdureid nokivad.

lugal	kuningas
lagaš ^{ki}	Lagaši,
dumu ur- ^d nanše	Ur-Nanše poeg

(tekst hävinud)

Edasi on steeli tekst umbes 15 rea ulatuses hävinud. Üpriski tõenäoline, et kaotsi läinud tekstiosas võidi kirjeldada näiteks seda, mis juhtus Akurgaliga või kuidas lõppes lahing Umma ja Lagaši vahel. Akurgali kadumist ajalooareenilt võiks seega üsna veenvalt seostada tema surmaga selle konflikti käigus. Teise võimalusena ei saa muidugi välistada tema loomulikku surma haiguse tõttu millalgi pärast kirjeldatud konflikti toimumist. Tema poja Eanatumi raidkirjade üheks põhimotiiviks on aga just sõda Ummaga ning Umma kordasaadetud ülekohtu eest kättemaksmine. Ummast ei ole leitud selle konflikti kohta ühtegi teksti ning siiani on teadmata, milline riik ründas esimesena ning kes käitus ebaõiglaselt või siis tollaste kehtinud rahvusvahelise õiguse normide vastaselt. Et sõda peeti põllu- või karjamaade pärast,²⁵ siis on tõenäoline, et nende riikide rahvastik oli kasvanud niivõrd suureks (mõlemas riigis oletatavasti sadu tuhandeid inimesi), et olemasolevatelt maadelt ei saadud enam piisavalt saaki enda äratoitmiseks. Guedina põllumajanduspiirkond asus piirialadel ja tõenäoliselt üritasid mõlema riigi valitsejad maade piire pidevalt enda kasuks nihutada. Algne vaidlus piirikivide asukohast kasvas aga üle aastakümnetepikkuseks sõjaliseks konfliktiks.

Eanatum

Eanatum on esimene valitseja varadünastilise Sumeri ajaloos, kelle päritolu ja tegude kohta on juba nii palju informatsiooni, et tema valitsusaja käsitlust ei pea enam nimetama loominguliseks spekulatsiooniks, seda võib pidada kirjalikel allikatel põhinevaks ajalooks. Eanatum alustab oma valitsejajärjääri sõdur-kuningana. Tema põhiliseks eesmärgiks paistab olevat kättemaks Akurgali valitsusajal kaotatud lahingu või sõja eest. Kui Ur-Nanše raidkirjades on öeldud, et sõjas olid Lagaši ja Umma inimesed,²⁶ siis Eanatum põhjendab oma aktsioone juba jumalate sooviga. Ise näib ta

²⁵Kahe riigi piiril asunud põlde, mille pärast sõditakse, kutsuti nimega Guedina — 'rohu-maa kael'. Samast sumeri sõnast (eden/edin) tuleneb ka Vana Testamendi paradiisiaia nimetus ning sealt ka eesti keeles kasutatav Eeden.

²⁶Lú võis sumeri keeles tähendada nii meest kui inimest.

ennast pidavat jumaliku õigluse taastajaks kogu Sumeris. “Raisakotkaste steeli” tekstis kirjeldatakse pikalt, kuidas Inanna (Uruki peajumalanna), Ninhursag (Keši peajumalanna) ja Ningirsu (Lagaši peajumal) rõõmustavad Eanatumi võimuletuleku üle, pakkudes talle tuge ja jõudu eelseisvateks võitlusteks.²⁷ Niisugune teiste Sumeri linnriikide võimukeskuste jumaluste toetumine annab selgelt tunnistust, et Eanatum mõtles globaalselt — arvesse võttes kogu Sumeri poliitilist maastikku. Teiste riikide jumaluste tähelepanu osutamine tähendas paratamatult ka liidu otsimist nende jumaluste preesterkondadega. Lagaši peajumalat Ningirsut aga on kutsutud tekstis “Enlili kangelaseks”,²⁸ mis omakorda näitab seda, et liitu otsiti ka Sumeri ühe tähtsama peajumala Enlili preesterkonnaga Nippurist.

“Raisakotkaste steeli” sissejuhatav osa lõpebki Eanatumi ja teda toetavate jumaluste ähvardustega Umma ja selle ensi vastu — vaenlane lubatakse hävitada ja kaotatud maad tagasi võtta. Viidatakse ka seaduslikkuse ja õigluse eest vastutavale päikesejumalale Utule, kelle kohta öeldakse, et “ta (päike) tõuseb üles õiglase Eanatumi kõrval” (Ean. 1: VII 6-8):

VII 6 á zi-da-za Sinu paremalt käelt (= õiglaselt poolelt)
^dutu (päikesejumal) Utu
 iri-è. tõuseb!

XII 1 [^dnin]-g[ír-sú-ra] Ningirsule
 a-[šàGANA-ki]-ág-[ni] tema armastatud põllu
 gú-eden-[na] Guedeni
 šu-na mu-ni-gi₄ (Eanatum) andis tagasi tema kätte

Tekstis on muuhulgas väidetud, et Ningirsu ei olnud rahul Umma linna poolt tehtud ülekohtuga ning Eanatumit on kirjeldatud kui kuningat, kelle viljastas jumal Ningirsu isiklikult eesmärgiga kätte maksta tehtud ülekohtu eest:

III 25 ^dnin-gír-sú-ke₄ Ningirsu
 KA-na oma suu
 KA.KID-a mu-ni-tak₄ avas, et protesteerida

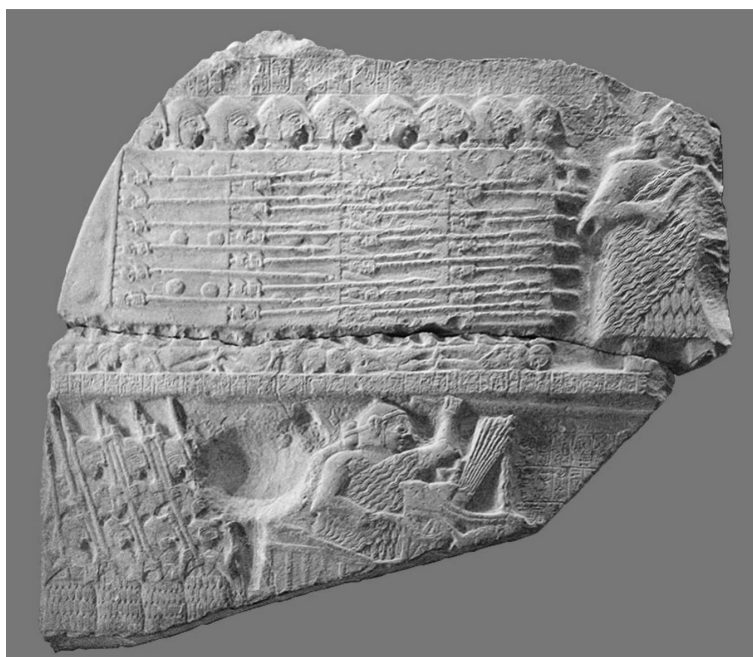
V 1 é-an-na-túm Eanatum
 a šà-ga-šu-du₁₁-ga seeme, mis istutatud üsasse
^dnin-gír-su-ka-da Ningirsu poolt.

²⁷Ean. 1: IV 17–V 32.

²⁸Ean. 1: IV 4–5.

	^d nin-gír-su	Ningirsu
5	mu-da-húl	rõõmustas selle üle.

Sõjakäiku Umma vastu kirjeldatakse kui täisedukat. 3600 laipa lamab pärast lahingut surnult.²⁹ Vihjatud ka sellele, et Umma kodanikud tapsid ära omaenda valitseja; tõenäoliselt viitega sellele, et ta oli eksinud jumalate tahte vastu, mistõttu kaotas ka lahingu.³⁰

Raisakotkaste steel (Louvre): Ur-Nanše triumfikäigul oma armeega.

Poliitilis-sõjalise ja jumaliku võimu seost sümboliseerib ka “Raisakotkaste steeli” ülesehitus. Kui ülemisel poolel on kujutatud võidukat Eanatumit oma relvastatud võitlejatega, marssimas ja vaenlast hävitamas, siis steeli alumisel poolel on Lagaši jumal Ningirsu,³¹ kes hoiab enda käes massiivset võrku, kuhu on vangi püütud vaenlase sõdurid. Seega tahab Eanatum

²⁹Ean. 1: VII 21–22.

³⁰Ean. 1: VIII: 1–3.

³¹Ningirsut samastati hiljem ka Nippuri jumala Enlili poja Ninurtaga. Selle kohta vt Amar Annus. The God Ninurta in the Mythology and Royal Ideology of Ancient Mesopotamia. — State Archives of Assyria Studies, nr 14. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2002.

näidata, et tema koos oma sõjaväega saavutas võidu, kuid tegelikult tagas selle jumal Ningirsu vägi ja jõud. Eanatumi maine võit on ühtlasi võit kosmilise ja jumaliku õigluse sfääris.

Raisakotkaste steel (Louvre): Jumal Ningirsu, kes hoiab käes suurt võrku, kuhu on vangistatud vaenlase sõdurid. Tema käes olev kotkakujutis on Lähis-Ida mütoloogias tuntud Anzu lind — kõikide hili-semate sõjavägede kotkakujuliste standardite prototüüp.

Eanatumi ja kõikide järgnevate kuningate raidkirjade puhul on juba iseenesestmõistetav, et sõda sünnib jumaluste heakskiidul, ja ühtlasi samuti kaasabil, aga kuningat kujutatakse raidkirjades jumalate nimel ja käsul tegutseva õiglusevürstina. Kaotusi sõjaväljal hakatakse põhjendama sellega, et valitseja eksis mingite jumalike reeglite vastu ja kutsus niiviisi esile jumalike jõudude pahameele. Sellesarnane arusaam jääb püsima ka Vana Tes-

tamendi religioonis, kus ühel hetkel jumal JHWH aitab sõjas oma rahvast,³² teinekord jällegi võib eksimuste tõttu saata hävingut ja kaotust.³³

On üpris tõenäoline, et hiljem sõjajumalusena portreeteritud Lagaši riigi peamine kaitsejumal Ningirsu oli algselt eelkõige oma riigi viljakust ja heaolu tagav jõud. Sedasama võib öelda ka kõikide teiste Lähis-Ida jumalate kohta, keda hiljem on sõdades portreeteritud väejuhtide kaitsjatena ja abilistena.³⁴ Jumaluste kujutamine oma riigi poliitiliste juhtidena sai tõenäoliselt alguse samuti üsna varakult —, millalgi siis, kui olid tekkinud esimesed organiseeritud riiklikud moodustised ja nende liidud. Kuid otseselt sõjategevusse sekkujatena kujutatakse jumalaid esmakordselt just kuningas Eanatumi “Raisakotkaste steeli” tekstis. Seega võime ajaloos esmakordselt täheldada sõjapidamise ja religiooni sulandumist ehk sellist nähtust nagu sõjateoloogia.³⁵ Kuigi ei ole võimalik väita, nagu poleks enne Eanatumi valitsusaega sõda ja religioon omavahel läbi põimunud, on Eanatumi tekstide näol tegemist esimese allikaga kogu maailma ajaloost, mis sõda religiooses plaanis kirjeldab.

(Järgneb)

³²JHWH käsib Joosual vallutada Ai linn, andes ühtlasi lubaduse võiduks (Jos 8, 1). Jos 8, 27–28 järgi on lahinguvõit saavutatud ja vastavalt JHWH juhistele riisutakse kogu linn paljaks, pannakse põlema ja kuningas puuakse üles.

³³Näiteks Dt 28, 25, kus on mainitud, et JHWH ise ongi see, kes Iisraelile võõrad rahvad kallale saadab ja ka oma rahva kaotuse lahinguväljal põhjustab. Ühelt poolt on põhjuse niisuguse arusaama väljakujunemiseks kindlasti andnud kaotus, mis tabas Iisraeli võitluses Uus-Babüloonia impeeriumiga 6. saj alguses, ja seda oli vaja teoloogiliselt põhjendada. Teisalt on aga jumala poolt rahva karistamine ja ka kaotuse lubamine sõjas täheldatav juba muistses Lähis-Idas.

³⁴Ka roomlaste peamine sõjajumalus Mars oli oma algsel kujul põllumajandus- või siis viljakusjumal.

³⁵Nimetust “püha sõda” kasutatakse tänapäeval religiooniuuringutes meelevaldselt. Tegu on islamist ülevõetud terminiga, mida proovitakse omistada ka teistele usunditele. Lähis-Ida vanema ajaloo puhul on palju õigustatum kasutada terminit “sõjateoloogia”, mis vastaks olnud tegelikkusele märksa paremini.